

**Rekabetten İş Birliğine: Türkiye'nin 1991-2001 Yılları Arasındaki Orta
Asya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme**

*Yegane YİĞİT**
*Merve DURMUŐ***

Öz: Çalışma, Doğu Blokunun yıkılması ve SSCB'nin dağılmasıyla bölgesel güç aktörü haline gelmek isteyen Türkiye'nin, dış politikasında Türki Cumhuriyetlerle yakın ilişki tesis etmek amacıyla belirlediği stratejiler ile bu kapsamda izlediği yöntemleri değerlendirmek amacıyla yapılmıştır. Böylece çalışmanın başlıca amacı, Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra değişen bölgesel politikasını incelemek ve bu bağlamda Orta Asya Devletleri ile kurduğu siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri incelemektir. Bu amaçla çalışma boyunca, Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik politikası iki süreç çerçevesinde ele alınmıştır. Öncelikle, Türkiye'nin bu devletlerin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olarak, herhangi net bir çizgi belirlemeden, coğrafyayı incelemekten, yani hazırlıksız bir şekilde bölgede bir model (daha doğrusu "lider") olma çabasına giriştiği ve Rusya Federasyonu'nu göz ardı ederek bölgedeki Rus etkisini kırmaya yönelik aktif bir politika izlediği 1991-1995 yılları arası dönem ele alınmıştır. İkinci olarak ise, Türkiye'nin hem kendi gücünü hem de bölgesel gerçekleri daha iyi tahlil eden, Rusya'yı dışlamayan, gerçekçi, dengeli ve karşılıklı iş birliğine dayalı politikalar üretmeye başladığı 1995'ten 2001 yılına kadar olan dönem incelenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin, hatalarından pay çıkararak, daha gerçekçi politikalar ürettiği ve bu doğrultuda Orta Asya'yla ilişkilerinde "ağabeylikten kardeşliğe", "patronluktan ortaklığa" yumuşak bir geçiş süreci sağlama yoluna gittiği görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Orta Asya, Türkçölük Politikası, Yakın Çevre Politikası.

*From Rivalry to Cooperation: An Eevaluation of Central Asia Policy of
Turkey Between the Years 1991-2001*

Abstract: *The aim of this study is to evaluate the determined strategies and the methods followed in this context in order to establish a close relationship with Tukic Republic by Turkey, who wantst o be a regional power actor with the demolish of East Block and dissolution of the USSR.. Thus, the main aim of*

* (Sorumlu Yazar/Corresponding Author) Doktora Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı, Kocaeli/Türkiye. e-mail: yeganeyigit@outlook.com

ORCID: 0000-0003-2721-9793

**Arş. Görevlisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İstanbul/Türkiye. e-mail: merve.durmus@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2468-3972

the study is, to analyze the regional policy of Turkey, which is changed after the end of the Cold War, and to address Turkey's politic, economic and cultural relations with the Central Asian States. To this end, through out the study, Turkey's policy towards the region is discussed in the framework of two processes. Firstly, the period between 1991-1995, when Turkey (being the first country recognized the independence of these states) attempted to be a model in the region (more precisely, the "leader") without setting any clearline, geographic investigations, namely without any preparation, and pursued an active policy to temper the effect of Russia, is addressed. Secondly, the period between 1991-1995, when, Turkey started to make policies which analyze own power, as well as regional realities more successfully, didn't exclude Russia, and depend on realist, balanced and mutual cooperation, is addressed. As a result, it is seen that Turkey learned lessons from mistakes, produced more realistic policies and, accordingly, ensured a soft transition process which is meant the role of Turkey changes "from brotherhood to fellowship" or "from boss to partnership" in the relations with Central Asia.

Keywords: Turkey, Middle Asia, Policy of Turkism, Near Abroad Policy.

I. Giriş

SSCB'nin yasal olarak sona ermesini müteakip Türkiye, "Türk dünyası" diye adlandırılan yeni bir bölge ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, Türk dış politikası açısından büyük bir çeşitlilik ve yönelim olarak nitelendirilmiş, bu bağlamda çoğunluğu Türkçe konuşan Orta Asya ülkeleri Türk dış politikasının gündemine oturmuştur (Türk, Fahri, 2010: 1). Bu süreçte Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasında manevi ortak değerler ön plana çıkartılmış, kültürel alanda diplomasi trafiği yaşanmıştır. Bu kapsamda, Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasında SSCB'nin yıkılışından 1993 yılına kadarki dönem boyunca 140'ı geçkin ikili anlaşma imzalanmıştır (Mustafa, 2001: 380). Hızla ilerleyen bu ilişkiler dolayısıyla daha emin adımlarla ilerleyen Türkiye, kardeş olarak gördüğü ülkelere rol model olmak istemiş, bu hususta ABD ve Avrupa ülkelerinin vermiş olduğu öneri ve tavsiyeleride dikkate alarak, yeni kurulan sistemlerde demokratik ilkelerin yerleştirilmesinde örnek alınabilecek bir devlet olduğu hususunu dile getirmiştir (Yalçınkaya, 2010: 1-19). Böylece Orta Asya'da oluşan boşluğun Türkiye tarafından doldurulması hususu hem iç politikada hem de Batı dünyasında kendine taraftar edinmiştir. Bu bağlamda Türkiye, dil, din, kimlik gibi ortak değerlere sahip olma noktasından hareket etmiş, birtakım gerçekleri göz ardı ederek, coşkulu ve hızlı bir şekilde yeni Türki Cumhuriyetlerle ekonomik, siyasal ve kültürel alanda ilişkiler kurmaya çalışmış, onlara bir "ağabey" olarak kucak açmıştır.

Öte yandan, Türkiye'nin hazırlıksız ve plansız bir şekilde Orta Asya'ya girişi, bölgesel güçler tarafından hoş karşılanmamış, özellikle Türkçülük üzerine yapılan söylemlerden kaynaklı olarak Türkiye, Pantürkizm'le itham edilmiştir. Böylece Türkiye'nin 1991-1995 yıllarında Orta Asya'da yürüttüğü bu politika, onu Rusya ve İran'la keskin bir rekabete sürüklemiş, Rusya, yakın çevre politikasını devreye sokarak kırmızı çizgisini açık bir şekilde beyan etmiştir. 1995-1998 yılları arasındaki süreçte ise bir yandan Türkiye'de yaşanan ekonomik darboğaz diğer yandan Orta Asya'da yeniden etkinlik kazanan Rus politikası Türkiye'nin bölgeden uzaklaşarak ara vermesine neden olmuştur. Daha sonra AKPartinin iktidara gelişiyle birlikte yeniden canlılık kazanan Orta

Asya politikasında değişikliklere gidilmiş, rekabeti geri planda bırakan Türkiye, bölge ülkeleri ile iş birliğine soyunmuştur (Denizhan, 2010: 17-23).

Bütün bunların yanında, Türkiye'nin, bağımsızlıklarını yeni kazanan Türki Cumhuriyetlerde demokratik reformların yapılması ve bu değerlerin ülkelere kazandırılması noktasında ABD ve AB tarafından bir model ülke olarak sunulmasına karşın, değişimlere kapalı, totaliter rejim geleneğini sürdürmede hala istekli olan anti-demokratik devlet liderlerinin varlığı da Orta Asya'yı Türkiye'den uzaklaştıran ve tekrardan Rusya'ya yakınlaştıran çok önemli bir başka politik etken olmuştur.

Bütün bunlardan hareketle çalışmada, 1991-2001 yılları arasında Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra değişen bölgesel politikası kapsamında Orta Asya Devletleri ile kurduğu siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler ve uygulanmaya çalışılan Türk Modelinin iki süreç boyunca başarısına ilişkin değerlendirme yapılacaktır. Bu bağlamda mevcut çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Türkiye'nin 1991-1995 yılları arasındaki Orta Asya politikası incelenecek, ikinci bölümde ise rekabetten iş birliğine geçiş sürecini anlatan 1995-2001 yılları ele alınarak dönemin Orta Asya dış politikasına ilişkin bir çerçeve çizilecektir.

II. Türkiye'nin Orta Asya Politikası (1991-2001)

Jeopolitik dengeleri kökten değiştirecek olay olan Doğu Bloğunun yıkılması ve SSCB'nin dağılması, uluslararası sistemde bir krize yol açmış ancak ortaya bazı yeni fırsatlar da çıkarmıştır (Brzezinski, 1994: 174-175). Bu durum özellikle, Çarlık Rusya'sı döneminden beri süregelen ve Sovyet İmparatorluğu ile devam ettirilen sömürge, işgal ve katliamlardan Türk dünyasının kurtuluşu olmakla birlikte, Türkiye açısından da bir takım yeni perspektifler doğurmuştur. Zira bölgede söz sahibi olmak isteyen Türkiye, yaşanan tüm iç sorunlarına rağmen, Türk Cumhuriyetleri ile çok yönlü ilişkiler kurmakta kararlı olduğunu göstermiş, Orta Asya ülkeleri ile çeşitli alanlarda işbirliğine dayalı ikili diyaloglar tesis etmeye muvaffak olmuştur. Aynı zamanda Türkiye, Batı dünyasının da desteğini alarak yeni kurulan Cumhuriyetlere siyasal yapının yeniden kurulmasında kendisini örnek bir ülke olarak göstermiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Türk dünyasını "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Kadar Türk Dünyası" ve "Türkiye Modeli" olmak üzere büyük deyimlerle karşıladığı görülmüştür (Bal, 2000: 1-17). Ancak tüm çaba ve samimi bir arzuya rağmen Türkiye'nin çok geçmeden kendisini bölge ülkeleri ile beklenmedik bir rekabet içinde bulduğu da ifade edilmelidir. Zira bölgesel aktörler olan Çin, Rusya ve İran Türkiye'nin Orta Asya'daki girişimlerini büyük bir endişe ile izlemiş, dil, din ve ırk birliğine yönelik tepkilerini ortaya koyacak söylem ve eylemlerinde gecikmemiştir (Erol, 2012: 3)

Bu bağlamda, bölgede yeni kurulan devletler ile gelişen ilişkiler çerçevesinde Türkiye, değişim sürecini kapsayan 1989-1991 yıllarında Rusya endeksli bir strateji izleyerek herhangi bir politika üretmemiştir. Bu dönemde daha çok gözlemci bir yaklaşımda bulunarak, 1991-1995 yılları arasında bağımsızlıklarını ilan eden ülkeleri tanıyan devletlerden ilki olarak bölgede model ve lider olma çabasına ortaya koymuştur. Bölge ülkeler üzerindeki Rusya hegemonyasını dikkate almadan atılan bu adımlar, gerekli hazırlık ve planın yapılmadığını da göstermiştir. Ayrıca, Sovyetlerin kuruluşundan yıkılışına kadarki süreçte dil, din ırk ayrımlarını ortadan kaldıran Rus stratejilerine karşın,

Türkiye'nin Türki Cumhuriyetleri kucaklayıcı Turancı söylemleri onu bölgesel güçler nezdinde hayli zora soktuğu görülmüştür (Denizhan, 2010: 18). Bu zorlu süreç ise, Türkiye'nin uyguladığı stratejik hatalarını tekrar gözden geçirmesi gerekliliğini gündeme getirmiştir.

Bu çerçevede Türkiye, 1995'ten başlayarak bölgesel politikasında daha ılımlı ve pragmatik stratejiler izlemeye başlamış olduğu ve bölgesel güçlerin menfaat ile stratejilerini de gözeterek, karşılıklı iş birliğine dayalı bir süreç geliştirdiği görülmektedir. Böylece Türkiye, Orta Asya ile ilişkilerinde siyasal süreci daraltarak ekonomik işbirliğini ve bu ülkelerin ekonomik anlamda kalkındırılmasını ön plana çıkarmaya başlamıştır (Aydın, 2004: 379).

Böylelikle Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde yeni sürece girmiş, bölgesel güç olma arayışları yerini ekonomik ilişkilere bırakmıştır. Bu çerçevede çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu bağlamda, özellikle TİKA'nın kuruluşu önem arz etmektedir. 27 Ocak 1992'de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyete başlayan TİKA, bu değişim sürecine olumlu katkılarda bulunmuştur. Lakin TİKA'nın tesis edildiği ilk yıllarda Türkiye'de yaşanan ekonomik darboğaz onun da faaliyetlerine yansımıştır (Balcı ve Yeşiltaş, 2005: 170).

A. Hazırlıksız Yakalanan Türkiye

XX. yüzyılın sonunda dünyada yaşanan küresel süreçler, özellikle de Varşova Paktı Örgütü'nün sona erdirilmesi, "soğuk savaşın" bitmesi ve SSCB'nin dağılması uluslararası politik ortamın ciddi şekilde değişmesine ve yeni jeopolitik durumların oluşmasına neden olmuştur. SSCB'nin tarih sahnesinden çekilmesiyle eski Sovyet topraklarında güç boşluğu meydana gelmiş, İran'ın Orta Asya ve Hazar havzasında meydana gelen bu boşluğu dolduracağı ve bölgesel güç merkezine dönüşeceği ihtimali Batı'yı rahatsız etmiştir. Bölgede siyasi nüfuz mücadelesinde Rusya, Türkiye, İran çıkarlarının çarpışacağı ve bu mücadelede Batı'nın Türkiye'nin yanında yer alacağı konusundaki ifadeler uluslararası medyada kendine geniş yer bulmuştur.

Bununla birlikte, 1989 yılından itibaren Sovyetlerde gelişen çalkantılar sonunun geldiğine işaret etse de Türkiye bu süreçte Moskova endeksli siyaset yürütmeye devam etmiştir. Zira 1921 yılında iki ülke arasında imzalanan antlaşmanın kapsamını, Rusya'nın Türkiye'deki komünist örgütlenmeleri desteklememesi Türkiye'nde Rusya'daki müslüman kesimlerin Turancı eylemlerine arka çıkmaması oluşturmaktaydı. Bu bağlamda Türkiye, 1991 yılına kadar gelişen olaylar karşısında sessizliğini korumuş, Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik herhangi bir strateji geliştirmemiştir (www.tuicakademi.org). Ayrıca Rusça bilinmesinin dahidiğer bloğa olan sempatiye işaret eden bir süreçten çıkılması ve dolayısıyla Orta Asya ile ilişkileri sağlayacak eğitimli insanların bulunmaması ile bunun neden olduğu Orta Asya tecrübesizliği Türkiye'yi bu süreçte acemi bırakmıştır (Aydın, 2001:366).

Bütün bunlardan hareketle, SSCB'nin dağılması, Orta Asya'da meydana gelen güç boşluğunu doldurma mücadelesi, Türkiye'nin Moskova endeksli politikaları ve Rusya ile ilişkileri tesis edecek donanımlı personelin bulunmaması gibi sebeplerin, Türkiye'nin dengelerin yeniden yapılandırıldığı bu sürece hazırlıksız yakalanmasına neden olduğu ifade edilebilir.

B. Somut Adımların Atılması

Türkiye'nin 1991 yılında bölge ülkelerine yönelik somut adımlar atma yolunda girişimlerde bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda Türkiye öncelikle, bölgede kendisiyle ortak dil, din, ırka mensup ve "kardeş" olarak nitelendirdiği yeni bağımsız devletleri tanıyan ilk ülke olmuştur. Böylece, yeni devletleri ilk tanıyan ülke olarak Türkiye, uluslararası arenada Türki Cumhuriyetlere elinden gelen siyasi desteği esirgemeyen, bu süreçte kardeşlerini yalnız bırakmayan "ağabey" görevini üstlenmiştir. Bu bağlamda, yeni kurulan ve bağımsızlıklarını pekiştirmek ve koruyabilmek için Türkiye gibi güçlü bir devletin yardım ve tecrübesine ihtiyaç duyan yeni kurulan devletlerle karşılıklı yakınlaşma söz konusu olmuştur. Çünkü (Aydın, 2004: 368-369).

Bununla birlikte, Türkiye'yi ilk defa Ağabey olarak tanımlayan 16-19 Aralık 1991 yılında Türkiye'de resmi seferde olan İslam Kerimov olmuştur. Kerimov böylece açık bir şekilde siyasi, ekonomik, medeni yardım beklediğini dile getirmiştir. Bunun yanında 22-26 Aralık'ta Türkiye'yi ziyaret eden Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev ise Türkiye'yi sabah yıldızına benzetmiştir. Bu durumlardan da anlaşılacağı üzere Türkiye, aslında kısa bir dönem içinde kardeş ülkelerle olan ilişkilerini belirli bir seviyeye kadar taşıyabilmiş ve Orta Asya liderlerinde "Türklük, kardeşlik, birlik" hislerini uyandırabilmiştir. Bu bağlamda, 1991-1993 yılları arasında Orta Asya'ya 1200 heyet gönderilmiş, 140'tan fazla ikili anlaşmalara imza atılmıştır. Orta Asya devletleri, Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulmuş Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye olarak kabul edilmişlerdir.

Öte yandan, bu dönemde çok fazla kullanılan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne kadar Türk Dünyası", "Türkçe konuşan Devletler", "21. yüzyılın Türk yüzyılı olması" gibi ifadeler Türkiye'nin komşuları ile gerilmesine neden olmuştur. Bu süreçte göz ardı edilen Rusya ve İran, Türkiye'yi Turancı girişimlerde bulunmakla itham etmeye başlamış, bölgesel gerilim durumu söz konusu olmuştur (Tellal, 2005: 50). Olayların bu şekilde hesaplanmadık bir yönde cereyan etmesi durumu çok geçmeden Türkiye resmi mercileri tarafından fark edilmiştir. Zira Orta Asya devletlerinin Rusya ile sıkı askeri, siyasi ve ekonomik bağlara sahip olduğu gerçeği, onların Türk kimliğinden daha ağır bastığı gün gibi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla yetmiş sene boyunca kültürel ve etnik asimile süreçlerinin de Orta Asya'nın gerek iç gerek dış politikasının belirlenmesinde önemli ölçüde etken rol oynadığı görülmüştür.

Tüm bunların yanı sıra, Türkiye'nin Orta Asya ile yakınlaşma planları 1992 yılında gerçekleştirilen Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi ile sekteye uğramıştır. Çünkü ortak kültürel değerlerin en önemli özelliği olan dil unsuru bu zirvede kardeşlik bağlarının oluşturulması gerçeğinin çok daha uzak olduğunu göstermiştir. Öyle ki Zirvede, adından da anlaşılacağı gibi, Türkçe konuşan Ülkeler olmasına rağmen, Devlet Başkanlarının çoğunun Rusça konuşma yapması dikkatten kaçmamış, bu faktör Türkiye'nin bu ülkelerde model olarak uygulamasının ne kadar zor olduğunun göstergesi olmuştur (Denizhan, 2010: 21).

Diğer yandan, Zirvenin açılışında dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 21. yüzyılın Türk yüzyılı olacağını vurgulayarak, Türki pazar, Türki geliştirme ve yatırım bankasının oluşturulmasının önemine vurgu yapmıştır. Ancak Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov uluslar üstü bir kurumun kurulmasına karşı çıkmıştır. Kazakistan devlet başkanı Nazarbayev ise ülkesinin

etnik karakteri ile ilgili, etnik ve din temelli herhangi bir anlaşmayı imzalamayacaklarını ifade etmiştir. Türkiye Zirvede, Kuzey Kıbrıs meselesi noktasında da hiçbir destek elde edememiştir. Diğer yandan, Türkiye'nin Orta Asya petrolünün Rusya'yı dışarıda tutarak Türkiye üzerinden dünya pazarlarına çıkarılma isteği Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki baskısı ile boşa çıkmış, Orta Asya ekonomisinin Rus rublesinin etkisinden çıkması için ileri sürdüğü talepler reddedilmiştir. Böylece Zirvede yalnızca ekonomik, kültürel, eğitim, güvenlik alanlarında iş birliği üzerinde karar kılınmıştır. Yanlış hesaplanan politikanın sonucu olan tüm bu olumsuz gelişmeler Türkiye'ye, ortak dile, kültüre, dini kimliğe rağmen, yeni coğrafyada meydana çıkan ülkelerle aslında aralarında büyük bir uçurumun olduğunu göstermiştir (Troitski, 2008: 84-88).

Bölgeyle ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirebilmek amacıyla da çeşitli adımlar atılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Türk Eximbank, bölgeye 1,1 milyar dolar yatırım kredisi açmış, bu sayede bölgede faaliyet gösteren firmalara finansman garantisi sağlanmıştı (Ayata, 2010: 641-655). Ayrıca, ticari faaliyetleri desteklemek amacıyla Türkiye, bölge ülkelerine dijital iletişim santralleri hibe etmiş, Türk Hava Yolları da 1992 yılında Bakü, Taşkent, Almatı sonra da Aşkabat ve Bişkek tarifeli seferlerine başlamış, Sarp Sınır Kapısı açılmıştır. Bu sayede Türk tırlarına, Gürcistan ve Azerbaycan üzerinden Orta Asya'ya kara yolu aracılığıyla ulaşma imkânı sağlanmıştır. Türkiye bölge ülkelerine askeri, emniyet ve istihbarat alanlarında da destek vermiştir. Bu kapsamda Türkiye, bir taraftan NATO'nun Barış için Ortaklık bünyesinde bölge ülkelerinin askeri personeline eğitim verirken, diğer taraftan bölge ülkelerine askeri teçhizat ve malzeme desteği sağlamıştır. Terörle mücadele konusunda da taraflar işbirliği içerisinde hareket etme anlaşmasına varmışlardır (Özkan, 2010: 109).

Ayrıca Orta Asya'da kazanılan başarısızlıkların AB ile ilişkilere de yansıdığı ifade edilmelidir. Zira Orta Asya üzerinde siyasi nüfuz oluşturulması AB'ye entegre olmanın bağlayıcı bir parçasına dönüşmüştür. Adeta yeni kurulan devletlerle Batı arasındaki ilişkilerin pekiştirilmesinde köprü olma misyonunu üstlenen Türkiye, bu vesileyle Batı'ya kendini kanıtlama çabasına girmiştir. Bu bağlamda, 1992 yılında Türkçe konuşan ülkelerle kardeşlik bağlarının oluşturulması, kültürel ve manevi değerlerin ortaya çıkarılmasında gerekli çalışma ve diyalogların kurulması için oluşturulan Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) da bu siyasete hizmet etme amacı gütmüştür. Lakin Türkiye'nin yüklenmiş olduğu bu sorumluluk onu dış politikada zor duruma düşürmüştü, maddi ve manevi alanda yükünün ağırlaşmasına sebebiyet vermiştir. 1995 yılına kadarki süreçte TİKA çerçevesinde Orta Asya ve Kafkaslara yönelik yatırım ve projeler Türkiye'yi maddi açıdan sıkıntıya sokmuştur. Bunların yanı sıra ekonomik ve kültürel faaliyetlerle sınırlı kalınmadığına değinen Denizhan (2010), TİKA'nın, yeni kurulan devletlerin siyasal yapılarının şekillenmesine de yeltendiğine vurgu yapmaktadır. Şöyle ki, Özbekistan'da Kerimov'a, Azerbaycan'da Aliyev'e yönelik darbe planlarında TİKA görevlilerinin de yer aldığı iddiaları bu dönemde TİKA'nın imaj sarsıntısı yaşamasına neden olmuştur (Denizhan, 2010: 21). Tüm bu yaşananlar Türkiye'nin bölge politikasını tekrar gözden geçirme zorunluluğunu ortaya çıkarmış, bu bağlamda Türkiye'nin 1995 sonrası politik adımlarının daha temkinli ve daha stratejik olduğu görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte Türkiye

eğitim ve kültürel iş birliklerine daha ağırlık vermeye başlamış, politik güç kurma arzusu yerini yumuşak güç stratejisine bırakmıştır

Bu strateji çerçevesinde, Millî Eğitim Bakanlığı ve özel vakıflar, bölgede, ortaöğretim kurumları, liseler ve üniversiteler açmışlardır. Türkçe'nin bölgedeki gençler tarafından öğrenilmesi için Türkiye'de TÖMER ve bölgede de Türkçe Merkezleri faaliyete geçirilmiştir. 1992 yılında Kazakistan'da Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi ve 1995 yılında da Kırgızistan'da Manas Üniversitesi eğitim faaliyetine başlamıştır. Aynı zamanda 1992 yılında Büyük Öğrenci Projesi kapsamında Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri arasında eğitim faaliyetleri bir üst düzeye taşınmıştır. Bu proje, Türki Cumhuriyetler ve Topluluklarda eğitim düzeyini geliştirmek, tecrübeli insan kadrosu oluşturmak, Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirmek ve Türk Dünyasıyla kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda sınav usulleri belirlenmiş, binlerce öğrenciye burs bağlanmıştır. Ayrıca 1991, 1992 ve 1993 yıllarında, Türkiye, Türk devletleri ve toplulukları arasında ortak alfabe belirleyebilmek için bir dizi konferanslar düzenlenmiş, ancak katılımcı ülkeler tarafından ortak bir alfabe benimsenememiştir. Yine de Türkiye'nin teşvikiyle, Orta Asya devletleri, zaman içerisinde Latin alfabesine geçmişlerdir. Türkiye'nin o dönemdeki bu dil politikası, Türk Devletleri ve Toplulukları arasında geniş coğrafyada dilsel iletişimi geliştirerek ortak bir yazılı kültür oluşturmayı hedeflemiştir. Türkiye, bu bağlamda, Orta Asya devletlerinde izlenmek üzere, TRT Avrasya kanalını yayına başlatmış, zamanla bunu TRT, Samanyolu, Türkiye Gazetesi Radyo Televizyonu (TGRT), Star ve Show TV izlemiştir (Bal, 2001:291-92; Özer, 2015: 92).

Bununla birlikte, Türkiye'nin Orta Asya'daki girişimlerinde olumlu dönüşümlerin de olduğu görülmüştür. Ankara'nın yeni devletlerle gerçekleştirdiği diplomasi trafiği sonucu kısa sürede bölgede ekonomik ve kültürel alanlarda sağlam temeller atılmıştır. Bunun yanında Türkiye'ye ait Türkiye Petrolleri Şirketi ile Türkmenistan petrol şirketi arasında 1993 yılında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Batı Kazakistan eyaletlerinde petrol sahalarının geliştirilmesi planlanmıştır. Aynı zamanda Kazakistan'la yıllık ticaret hacmi 213 milyon dolara ulaştırılarak Türkiye, bu ülkeye en çok sermaye getiren üçüncü ülke olmuştur. Türkmenistan'a yatırılan sermaye hacmine göre listenin başını çeken Türkiye, bu ülkede inşaat sektörünün tamamına hâkim olmuş, her iki ülke arasında yıllık ticaret hacmi 650 milyon dolara ulaşmıştır. Böylece, 1990'lı yıllarda Türkiye inşaat şirketleri tarafından Orta Asya genelinde yapılan genel iş hacmi 3,7 milyar dolara tekabül etmiştir (Troitski, 2008: 84-88).

Bütün bunların yanında, 1993 sonrası dönemde karşılıklı resmi ziyaretlerin ve Türk Zirvelerinin düzenlenmesinin devam ettiği, ancak artık Türkiye'nin "bölgedeki liderliği" ve "büyük ağabey" konumu, diplomatik söylemlerde dile getirilmediği görülmüştür. Rusya'nın diplomatik baskısı sonucu Orta Asyalı liderler, Ocak 1994'te Bakü'de ikinci Zirvenin gerçekleştirilmesi fikrine karşı çıkmışlar, bunun üzerine zirve, Ekim 1994'te İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. İkinci Zirve'de Orta Asya devletleri ve Türkiye, Dağlık Karabağ sorununa barışçıl bir çözüm bulunması ve petrol/doğalgaz boru hatlarının Türkiye üzerinden geçirilmesi konularında uzlaşmaya varmışlardır. Ağustos 1995'te Bişkek'te gerçekleştirilen Üçüncü Zirvede ise taraflar, bölgesel işbirliği konusuna yoğunlaşmışlar, enerji nakil hatlarının oluşturulması,

telekomünikasyon hizmetleri, öğrenci değişim programları, sivil ve askeri personelin eğitimi ile ulaştırma alanlarında bazı ortak projeler gibi konuları görüşmüşlerdir (William, 2003: 307).

Ayrıca, bölgede rekabet düzeyi daha da yoğun hal almaya başlamış, bir taraftan Orta Asya'da Türkiye'nin eliyle etkin olmaya çalışan Batı, diğer taraftan emperyalist bakış açısı ile yanıp tutuşan Rusya faktörü gereksiz gerilimlere yol açmaya devam etmiştir. 1993 yılında Rusya'da gerçekleşen iktidar değişimi dış politikada da birtakım yenilikleri beraberinde getirmiş, iktidara daha milliyetçi bir bakış açısına sahip bir ekibin gelişi ile Rusya Yakın Çevre Politikasını benimsemiştir. Bu bağlamda Rusya, bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde eski nüfus alanı olan devletlerle çok taraflı yoğun ilişkiler içine girmeye başlamıştır.

Diğer yandan Avrasyacılık ilkesinin benimsendiği bu süreçte Çin de bölgesel etkinliğini korumaya çalışmış, özellikle enerji sektöründe Orta Asya ülkeleri ile ilişkileri geliştirmeye başlamıştır. Bu alana yatırımlarını yoğunlaştıran Çin, aynı zamanda Orta Asya'yı ucuz Çin mallarının satış pazarına dönüştürmüştür. Bu girişimlere karşın Batı da birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Rusya ve Çin'in bölgedeki etkinliği Amerikan firmalarını da hayli zora düşürmüş, bu çerçevede ABD 1997 yılında Yeni Orta Asya stratejisi benimseyerek bölgedeki Amerikan ticaretini destekleyeceğini açıklamıştır. Aynı zamanda Çin ve Rusya'ya rağmen Doğu-Batı enerji koridoru da Amerika tarafından gerçekleştirilmesi önemli görülen bir proje olarak desteklenmiştir.

Tüm bunların yanında, yeni bağımsızlık kazanan ülkelerde demokratikleşme ilkelerinin yerleştirilmesi, sivil toplumun etkinleştirilmesi, dünyaya entegrasyon sürecini hızlandırarak Rusya'nın yeniden doğabilecek hegemonyasının engellenmesi gibi önemli siyasi girişimler de Batı'nın gündemini meşgul etmiştir (Ancak, 2020, 2011: 1113-1144). Buradan hareketle, 1990'lı yıllarda Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerine teknik yardımda bulunmak üzere TACIS programını hazırlayan ve bu program dâhilinde Orta Asya devletleri de dahil olmak üzere, Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkeler ile ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye çalışan Avrupa Birliği, bu ülkelere yönelik olarak teknik yardım programları başlatmış, her bir Orta Asya devletiyle ortaklık ve iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. (Ertan, 2003: 55-77).

C. Orta Asya'da Rusya'nın Yakın Çevre Politikası ve Türkiye

Yakın çevre kavramı "ilk kez iki kutuplu uluslararası sistemin ortadan kalkmasıyla Rus siyasal eliti ve entelektüel sınıfı tarafından dile getirilmiştir. Onlar bu kavramı, SSCB cumhuriyetleri ile diğer devletleri birbirinden ayırt etmek için, yani jeopolitik bir anlamda kullanmışlardır (Erol, Amirbek, 2014: 14). Öte yandan Yakın Çevre kavramının Dış politika konseptindeki iki konuyla bağlantılı olarak ele alındığı görülmüştür. Bunlardan birincisi, yakın çevre alanının Rusya'nın istikrarlı ekonomik gelişimi ve güvenliği açısından oldukça önemli olduğu vurgulanmıştır. İkincisi ise, ülkenin devletlerarası hiyerarşik sıralamada bir üst seviyeye yükselmesi için kontrol altında tutulması gereken bir coğrafi alan olduğuna belirtilmiştir (Şakleina, 2002:20). Böylece Rus siyasal iktidarı, yakın çevre olarak kabul ettiği Orta Asya'yı güvenliği ve gelişimi açısından bir tampon bölge olarak görmüş ve bu kapsamda örneğin, Afganistan

gibi istikrarsız bir ülkeden gelebilecek her türlü tehdidi sınırlarına yaklaştırmadan güney çevresinde yok etmeyi amaçlamıştır (Erol, 2011: 26).

Diğer yandan Orta Asya'nın Rusya için politik nedenlerin yanı sıra stratejik açıdan da önemli olduğu görülmüştür. Bu nedenlerin başını Orta Asya'da yaşayan etnik Rusların korunması çekmiştir. Orta Asya'yı vazgeçilmez kılan diğer bir etken ise bölgedeki enerji kaynaklarına ulaşımın devam ettirilmesi olmuştur. Ayrıca askeri ve teknik açıdan da Orta Asya, Rusya'nın çıkarları açısından büyük önem arz etmiştir. Burada askeri kontrolün sağlanması, uzay tesisleri, nükleer birimlerin kontrolü Rus ulusal güvenliği açısından mühim araçlar olarak görülmüştür (Osman, 2001: 1-88). Bu bağlamda, 1998 yılında The Conflict Studies Research Centre tarafından yapılan bir çalışmada Rusya'nın Orta Asya'daki Ulusal Çıkarları şu şekilde sıralanmıştır (Blandy, 1998:1-2):

- “Kazakistan ve bütün Orta Asya'yı kaybetmenin Rusya'nın devlet çıkarlarına bir tehdit olarak algılanması,
- Orta Asya'da, özellikle Kazakistan'da, Rus malları ile haklarının korunması, etnik Rusların ekonomik çıkarlarının desteklenmesi, Ural-Batı-Kuzey Kazakistan bölgelerindeki ekonomik sistemin korunması ve Rusya'nın ekonomik çıkarlarının muhafaza edilmesi,
- Rusya'nın Orta Asya'daki ticari ve siyasi rakiplerinin İran ve Türkiye olarak belirlenmesi,
- İslami değerlerin bölgeye nüfuz etmesinin engellenmesi,
- Rusya için en önemli tehlike olarak bilinen Çin'in bölgedeki etkinliğini sürekli olarak engellemesi.”

Buradan hareketle, Rusya'nın 1990'lı yılların başında Orta Asya'ya maddi destek sağlayamadığı, ancak yine ulusal güvenlik konusunu hiçbir zaman göz ardı etmediği ifade edilmelidir. Bu çerçevede Orta Asya, Rusya'nın güney sınırlarının korunması açısından önemli çapta jeo-stratejik öneme sahip olmuş, bu ülkelerle askeri ilişkilerin geliştirilmesi, bu devletlerde Rus askerlerinin bulundurulması Rusya için her zaman hayati önem taşımıştır. Örneğin 1990'lı yıllarda Tacikistan'da yaşanan iç savaşın Rusya'ya sıçraması tehlikesine karşın bu ülkede askeri kontrolün sağlanması gereksinimleri büyük önem arz etmiş, Rusya'nın buradaki askeri kontrolünü meşru kılan sebep olarak ise, bu ülkelerde yaşayan azınlık Rusların haklarının korunması gösterilmiştir (Kunic, 2020: 572).

Diğer yandan Rusya, eski Sovyet gücünü bölgede koruyabilmek ve bu ülkelerle ilişki ile bağların kopmasını engellemek için 8 Aralık 1991 ve 21 Aralık 1991 tarihlerinde Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) oluşturmuştur. Buna paralel olarak, Orta Asya'da özellikle, Fergane vadisinde gelişen ve güç kazanmaya başlayan radikal örgütler ciddi tehditler oluşturmaya başlamış ve Özbekistan devletinin teşvikleri ile BDT kapsamında 15 Mayıs 1992 senesinde Taşkent'te Rusya, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan tarafından BDT Kolektif Güvenlik Anlaşması imzalanmıştır (Sönmez, 2010: 1-9). Böylece Rusya, yakın çevre politikası kapsamında yeniden yüzünü Orta Asya'ya çevirerek bölge ülkeleri üzerinde eski etkisini yeniden inşa etmeye başlamıştır. Rusya bölgesel rekabette gücünü ortaya koyarak, post Sovyet topraklarda hala etkin olduğunu göstermeye çalışmıştır. Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile tarihi, siyasi bağların yanı sıra,

yıllardan beri tesis edilmiş olan baba-oğul ilişkisi, psikolojik bağlamda, itaat durumunun da oluşmasına neden olmuştur.

Rusya için BDT adeta Sovyetler Birliğinin bir alternatifi olarak görülmüş, ancak eski gücünü Türkistan devletlerinde korumaya çalışsa da ekonomik sorunlar buna el vermemiştir. Bu bağlamda, Rusya BDT'nin kuruluşunun ilk yıllarında maddi darboğazdan dolayı bölgeye yeterince fayda getirememiştir. Tabii ki bu da doğal olarak bölge ülkelerini kalkınmak için alternatif yollar arayışına sevk etmiş, özellikle Türkiye üzerinden Batı ve ABD ile ilişkilerin kurulması ve yoğunlaştırılması onlar için bir ekonomik avantaj olarak görülmüştür.

Öte yandan, Orta Asya'da ayaklanmaların baş göstermesi ve radikal dini oluşumların artması gibi durumlar bölgede siyasal istikrarsızlık endişesi de uyandırmaya başlamıştır. Çünkü bu durumlar, genç devletlerin bağımsızlıklarını yitirmelerine ve yeniden Rusya yönetimine girmelerine neden olabilirdi. Böylece, BDT üyesi ülkeler Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova bir GUUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova) oluşumuna imza atarak Rusya'nın tekrardan etkisi altına girmemek için bir karşı birlik olma kararı vermiş oldular (Gökçe, 2008: 198).

Aynı zamanda, Rus askeri güçlerinin Orta Asya'da bulunması, bu ülkeleri dolaylı bir şekilde Rusya'ya bağlı kılmaktaydı. Örneğin, Tacikistan'ın içine düştüğü iç savaş ve uluslararası terörizmin odak noktası durumundaki olan Afganistan ile ortak sınıra sahip olması, ülke yönetiminin Rusya Federasyonu'na bağımlı kalmasına neden oluyordu. Diğer taraftan, bölgedeki içerisindeki önemli ülkelerden birisi olan Türkmenistan ise doğal kaynaklarını Batı pazarlarına doğrudan ulaştıracak boru hatlarına ihtiyaç duymaktaydı. Türkmenistan'ın enerji nakil hatları bakımından Rusya'ya olan bağımlılığı ise, Rusya tarafından bir koz olarak kullanılmaktaydı.

Bir diğer bölge ülkesi olan Kazakistan ise Rusya'yı kışkırtmadan hareket etmeye gayret eden bir ülke olmuş, enerji politikasında Rusya'nın rızasını göz önünde bulundurarak adımlar atmıştır. Rusya'ya bağımlılığa rağmen Nazarbayev sürekli alternatif yollar arama peşinde olmuştur. Buna en iyi örnek izlediği enerji politikasıdır. Buna göre, Çin ve Rusya ile yaptığı boru hat anlaşmalarında Bakü-Tiflis-Ceyhan'a katılım anlaşması eklemesi sonucu Rusya, Çin, ABD, Türkiye ve Batı ülkeleri iş birliği içine girmişti (Gökçe, 2008: 200). Böylece, Orta Asya ve Kafkasya'yı kaybetme korkusunun altında yatan gerçeğin hammaddelere ulaşım ve kontrol hırsı olduğu görülebilmekteydi.

Buradan hareketle, Rusya ile Orta Asya devletleri arasında, 1999 ve 2001 yılları arasında sıcak ilişkilerin yeniden tesis edildiği ifade edilebilir. Çünkü, 1996 senesinin Eylül ayında Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesi ve Orta Asya'nın istikrarını bozabileceği şüphesi, Rusya ve bölgedeki diğer devletlerin muhtemel tehdit ve tehlikelere karşı ortak davranışlara yöneltmiştir. Tacikistan'da yaşanan ve Rusya'nın desteğini alarak yatıştırılan iç savaşın sonra, Taliban destekli Orta Asya'da dini radikal örgütlerin ortaya çıkışı ve Fergane vadisinde eylemlerin hız kazanması Rusya'yı endişelendirmiştir. Özellikle, Putin'in iktidara gelişiyle Rus Dış Politikasında Orta Asya'ya yönelik bakış açısı değişmiştir. Putin yönetiminin ilk yıllarında Rusya Orta Asya'da daha etkin olma kararı almış, bölge ülkeleri ile ekoloji, kanunsuz göçler, dış pazarların birlikte keşfi, entegrasyon, Rus nüfusunun haklarının korunması gibi alanlarda ortaklaşa hareket etmek üzere anlaşmalar imzalanmıştır. Bunun yanı

sıra 2000’li yıllarda Putin’in bölgeye resmi seferleri, güven tazeleme olarak nitelendirilmiş, bu vesileyle atılan adımlar ve imzalanan sözleşmeler sonucu olumlu dönüşümler gözlemlenmiştir. Bu süreçte ticari ilişkiler geliştirilmiş, devletlerin Rusya’ya olan borçlarının bir kısmı da silinmiştir (Kamalov, 2011: 31).

Ancak Putin dönemi, Orta Asya bağlamında Yeltsin siyasetinden daha farklı bir ilerleme kaydetmiştir. Aslında Yeltsin döneminde Orta Asya rejimlerine tanınan yönetsel özgürlükler tek tek geri alınmaya başlanmıştır. Putin’in “yönetilebilir demokrasi” algısı bölge ülkelerinin yönetim anlayışına dönüştürülmeye başlanmıştır. Zira Putin yönetimiyle birlikte yakın çevre politikası daha da yoğunlaştırılmış, özgürlük politikaları sona erdirilmeye yüz tutmuştur (Kamalov, 2011: 32). Bir diğer bakış açısıyla, yapılan bu uygulamalar totaliter rejimlerden gelen ve yönetsel tecrübe ile pekişen alışkanlıklarla yoğrulan siyasiler için bir nimet olarak da görülmüştür. Keza demokrasi tecrübesinden yoksun, eski kafa yapısına sahip yöneticilerin özgürlüklere tanıyacağı haklar büyük fedakârlık ve özveri olarak görülmekteydi. Bu bağlamda, Türki Cumhuriyetler için onlardan demokrasi, insan hakları, özgürlükler talep etmeyen bir devlet ile yakınlaşma daha kolay olacaktı. Tabi ki de burada işi hayli zor olacak konumda olan tek ülke Türkiye olacaktı. Zira Türkiye Batı’dan aldığı destek ve tecrübe ile Orta Asya rejimleri için rol model ülke olma gayreti ve çabası içinde olmuştur. Şöyle ki, Orta Asya’da demokrasinin geliştirilmesine yönelik adımlarda öne çıkan din faktörü, Türki Cumhuriyetlerin kimliklerini belirleyen etken olmakla birlikte, bölgede Totaliter rejim kalıntılarını yok etme gücüne sahip dinsel ilkeleri kullanan bir alan olmuştur. Bölgede yeteri güç ve taraftar kazanan dini eğilimler, her türlü yolsuzluk usulsüzlükleri dile getiren, karşı koyan toplumsal güç olarak büyümeye başlamıştır (Macit, 2012: 21-68). Dolayısıyla, Orta Asya’da demokrasi, siyasal veya ekonomik alanlardan önce dini boyutta gelişim sağlamaya yüz tutmuştur. Oysa, Orta Asya hassas bir yapıya sahip bölge olarak (bir taraftan Rus baskısı, diğer taraftan Çin faktörü) dönemsel şartlar çerçevesinde siyasal istikrar bağlamında kontrol ve denetim uygulamalarını sıkı tutmaya gayret etmiştir. Bu noktada Türkiye’nin Orta Asya’da “demokrasi kuşağı” oluşturma çabalarının beyhude olmasına karşın, bölge ülkelerinin otoriter yönetim geleneğine sahip diğer bölgesel güçlerle yakınlaşmasının da doğal olduğu öne sürülebilmektedir.

III. Türkiye’nin Değişen Orta Asya Politikasının Değerlendirilmesi: Rekabet Yerine İş Birliği

Troitski (2008), Türkiye’nin 2000’li yıllara kadar Orta Asya’da etkin politika yürütme adına tüm imkanlarını seferber etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu süreçte Türkiye, yer yer iniş ve çıkışlar söz konusu olsa da bölgesel aktör olarak birtakım sorumluluklar yüklenmiş ve bunları kendine misyon edinmiştir. Bu süreçte Türkiye, Orta Asya ülkelerinde demokratik yapının tesisi ile laik sistemin oluşturulmasında rol model ülke olma niyetinde olmuş, İran ve Orta Doğu Arap ülkeleri arasında dengeleyici görev üstlenmiş, totaliter kalıntıların ortadan kaldırılmasına yönelik yeni bağımsız devletlerde yeni nesil kadroların yetiştirilmesi adına kültürel bilimsel ilişkileri pekiştirmek adına somut adımlar atmıştır. Geliştirilmiş bu stratejiler yalnızca devlet kurumları ile değil, aynı zamanda STK’lar ve vakıflar kapsamında da gerçekleştirilerek kamu

diplomasisi uygulanmaya çalışılmıştır. Ancak Türkiye'nin bazı yanlış hesaplamalara rağmen Orta Asya'ya bu hızlı girişini engelleyen bir takım iç sorunları olmuştur. Zira Türkiye'nin ekonomik sıkıntıları, PKK sorunu, Kıbrıs meselesi, Orta Asya'yı ülke gündeminde ikincil plana itmiştir. (Troitski, 2008: 328).

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Orta Asya'daki politikalarına değinen Rus siyaset bilimcisi Nartov (2009) ise, yolun başından beri bu stratejilerin başarıyla sonuçlanamayacağını dile getirmiştir. Zira bu süreçte devlet gücü iç sorunların çözülmesi doğrultusunda seferber edilmiş, söz konusu bölgeye yönelik tecrübeli kadro sıkıntısının yanı sıra maddi ve teknik yetersizlikler de politika uygulamalarını kısıtlamıştır. Diğer taraftan, Turancı söylemlerin bölgesel krize yol açma tehdidi Türkiye'yi geri adım atmaya itmiş, ilişkiler kültürel ve ekonomik boyutla sınırlandırılmaya zorlanmıştır (Nartov, 2009: 204). Dönemin jeopolitik durumunu analiz eden bir başka Rus siyaset bilimcisi Dugin ise, 1990'lı yıllardaki Türkiye-Batı ilişkilerine dikkat çekmiştir. Türklük ve İslam endekli politika üreterek Orta Asya ile ilişkileri pekiştirmeye çalışan Türkiye, bunu Batı'lı müttefiklerinin desteğiyle gerçekleştirmeye çalışmış ve böylece Çin ve Rusya gibi güçlerin buna kayıtsız kalması imkânsız olmuştur. Pantürkizm ile Batı müttefikliğinin aynı anda yürüyemeyeceğini dile getiren Dugin, Türkiye'nin Türkçülük politikalarının başarılı kılınması için dış politika ve tutumlarında köklü değişimlere gitmesi gerektiğini öne sürmüştür (Dugin, 1997: 430).

Buradan hareketle, Türkiye'nin 1990-2000'li yıllarda Orta Asya ülkelerine model olma çabası birtakım gerçeklerin göz ardı edilerek üretilen politikalar sonucu beklenen doğrultuda gerçekleştirmediği ifade edilmelidir. Zira Türkiye Cumhuriyetlerin kültürünün 70 yıllık bir Sovyet geleneği ile yoğrulmuş oluşu, Türkiye'nin ortak Türk kimliği üzerinden yürütmüş olduğu politikasını başarısız kılmıştır. Aynı zamanda, Türkçülük coşkusuyla bölgeye yönelik atılan adımlar Türkiye bölgesel güçlerle de rekabet içine sürüklemiştir.

Bununla birlikte, Türkiye'nin milliyetçi duygularla Orta Asya'ya açılma isteği sonradan fark edilmiş bir stratejik hata olarak değerlendirilebilmektedir. Ortak değerler, ulusal kimlik üzerine hatırlatmalar yaparak yakınlaşma çabaları, bunları kendine bir ayrıcalık olarak görme ve gösterme eğilimleri bölgesel güçler tarafından endişe ile karşılanmıştır. Yani aslında birtakım gerçeklerin herkes tarafından bilinmesi durumu söz konusu iken, buna sürekli vurgu yapılması ve duyurulması belirlenmiş siyasetin işleyişine engel olmuştur. Pantürkizm, Büyük Türk Devleti, Yüzcüncü Yılın Türk Yılı olacağına dair birinci ağızlardan söylenen ve sloganlara dönüşen deyimler ülkemizi bölgesel aktörlere karşı zor duruma düşürmekle birlikte, Orta Asya'nın üzerinde Rus baskısının artmasına sebep olmuştur. Şöyle ki, 1994 yılının Ocak ayında Azerbaycan'da yapılması planlanmış olan II. Türk Zirvesi Moskova'nın tepkisi üzerine toplanamamıştır. Nitekim Rusya'nın yakın çevre politikası, Rusya'daki PKK oluşum ve eylemlerine hoşgörülü yaklaşılması, Türkiye üzerinden dünyaya pazarlanacak petrol ve doğal gaz projelerine karşı çıkılması durumları, iki ülke arasında gerilimlerin yaşandığının birer göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (Can, Uulu, 2009: 11-32).

Bu bağlamda, Türkiye, doksanlı yılların ikinci yarısından itibaren Rusya ile ikili ilişkilerine ekonomik ve kültürel yönden de ağırlık vermeye başlamış, Türk müteahhitleri Rusya'da önemli ihaleler almaya başlamış, iş

adamları büyük alışveriş merkezleri, okullar açarak iki devlet arasında “mavi akım” gibi stratejik ve ekonomik yönden önemli olan projelere imza atmışlardır. Bu girişimler, Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkaslar’a yönelik politikasına karşı olan Rusya’nın tavrını biraz yumuşatmıştır. Ancak, Rusya bölgeye yönelik ilgisini hiç azaltmamış, aksine Kırgızistan ve Özbekistan’da çıkan karışıklıklar ve Taliban’ın bölgeye yönelik tehditlerinden dolayı askeri olarak da bölgeye tekrar yerleşme niyetini göstermiştir (Can ve Uulu, 2009: 11-32).

Diğer taraftan Türkiye, bölge ile olan ilişkilerinde kazan kazan politikasına dayanarak Rusya’nın tavrına karşı yatıştırıcı politikalar gözetmiştir. Bu manada, Türkiye’nin Karadeniz’e kıyısı olan dokuz ülkeyle bir Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü oluşturmak için görüşmeye oturması, kısmen Rusya’yı yatıştırmak, Karadeniz kıyısında anlaşmazlıkları azaltmak ve denge oluşturmak amacına hizmet etmiştir (Yalçınkaya, 2017: 3).

1991-2001 dönemine gelindiğinde ise tüm olumsuz durumlara rağmen, Türk Cumhuriyetleri ile münasebetlerde oldukça önemli gelişmeler, atılımlar ve başarılar kaydedilmiştir. Bugün Türk Cumhuriyetleriyle olan ekonomik ilişkiler çok boyutlu olarak sürdürülmektedir. 1994 yılında Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ile yıllık ticaret hacmi 430 milyon, 1997 yılında ise 909 milyona yükselmiştir. Bu ülkeler içinde ise Kazakistan’ın ekonomik gelişimi daha hızlı bir şekilde ilerleme sağlamıştır. Lakin 2000 yılında Türkiye ile Orta Asya ülkeleri arasındaki ticaret hacminde düşüş gözlemlenmiştir. Bu süreçte hem Türkiye’nin siyasal sorunları hem de ekonomik sıkıntılar sebep olarak görülmektedir (Karkacier, 2009: 1-23).

1998 yılında Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan Cumhurbaşkanı ile ABD Enerji Bakanının gözlemci statüsünde olduğu bir toplantıda Ankara Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu anlaşmada Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının dünya pazarlarına açılması için Hazar-Akdeniz (Bakü-Tiflis-Ceyhan) hattının “Ana Petrol Boru Hattı” olarak gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. Aynı tarihte Türkiye ve Türkmenistan Cumhurbaşkanı tarafından, Türkmen gazını dünya pazarlarına taşıyacak bir boru hattı projesinin gerçekleştirilmesini ileri süren bir anlaşma imzalanmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye’nin teknik bilgi birikimi ile sanayileşme alanında sahip olduğu tecrübeler de bu ülkeler için Türkiye ile iş birliğinin önemini artırmıştır. Ulaştırma ve haberleşmenin, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi noktasındaki önemi, bu alanlarda iş birliğine öncelik verilerek kara ve hava ulaşım anlaşmaları yapılmasını sağlamıştır. Kurulan telefon santralleri ve yer uydu istasyonları vasıtasıyla bu ülkelerin diğer ülkelerle haberleşmeleri Türkiye üzerinden gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda petrol, doğalgaz ve maden cevherlerinin çıkarımı, işletilmesi ve ulaşımı ile enerji, tarım ve hizmet alanlarında müşterek yatırım için anlaşmalar yapılmıştır (Çakmak, 2017: 120).

Türkiye’nin Orta Asya’ya yönelik politik değişimlerinde TİKA da önemli rol oynamıştır. 1999 yılında yapısal bir değişime tabi tutulan TİKA, Başbakanlığa bağlı olarak görevine devam etmeye başlamıştır. Böylece dış işlerinden bağımsız, kendi bünyesinde strateji üreten, yurtdışına açılarak yumuşak güç araçları kullanmaya başlamıştır. Daha çok iş birliği, koordinasyon ve yardımlaşma alanlarında kendini gerçekleştiren ve gösteren bir kurum olarak Orta Asya’da faaliyetlerine devam etmiştir (Denizhan, 2010: 22). Bu bağlamda, Türkiye-Rusya ilişkileri 2000’lerde daha olumlu ve ılımlı bir düzlemde cereyan etmeye başlamıştır. 11 Eylül saldırıları sonrasında iki ülke arasında yakınlaşma

gözlemlenmeye başlamış, 2002 yılında Rus Genel Kurmay Başkanı Türkiye'ye resmi ziyarette bulunarak iki taraf arasında bir askeri anlaşma imzalanmıştır. Bu seferin ABD'deki saldırıların ardından gerçekleşmiş olması manidar karşılansa da bunda Türkiye'nin bölgesel politikasındaki değişimlerin de etkili olduğu söylenebilmektedir. Nitekim karşılıklı güven duygunun zayıf olduğu bu dönemlerde böylesi bir yakınlaşma "sanal" olarak nitelendirilse de daha planlı bir şekilde yürütülmüş dış politikanın olumlu dönüşümü olduğu söylenebilmektedir.

Ancak Türkiye'nin Batı yanlısı dış politikası, her iki ülke arasında samimi ilişkilerin kurulmasını hep engellemiştir ve bu kapsamda Türkiye 2002 yılında kurulan Avrasya Ekonomik İş Birliği Örgütü'nün dışında bırakılmıştır. Bunun yanı sıra, Rusya ve Çin'in bölge ülkeleri nezdinde yapmış oldukları politikalar ve coğrafi konumları itibarıyla Orta Asya devletleri yüzlerini bu ülkelere çevirmişlerdir. Aynı zamanda Rusya ve Çin gibi ülkelerin demokratik yapılara daha uzak mesafede olmaları da Orta Asya liderlerinin işine gelmiş ve bu yakınlaşmayı kolay kılmıştır.

Orta Asya ülkeleri ile Türkiye'nin yakınlaşmasındaki en önemli engelin ise geleneksel otoriter yapının bölgede hala etken olmasından kaynaklandığı belirtilmelidir. Sıkça literatürde rastlanılan "anti demokratik" yapılar ifadesinin, bahsi geçen ülkelerde kabul oluşu ikili ilişkileri zorlaştırmakla birlikte, ekonomik gelişimi de engelleyebilmektedir. Dolayısıyla, kırılğan yapılar olarak isimlendirebileceğimiz Orta Asya'da muhalefetin zayıf oluşu veya tamamen tasfiye edilişi, demokratik ilkelerin yerleşmesine engel olmaktadır. Daha çok merkezîyetçi ve otoriter yapılar olarak bilinen bu ülkelerde güvenlik algısı en üst düzey ideoloji olarak gösterilmektedir. Hatta demokrasi, istikrar karşıtı bir algı olarak halka empoze edilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda, bir taraftan Rusya, Çin, İran diğer taraftan Türkiye, ABD ve Batı ülkelerinin kısılcacında kalarak bağımsızlık endişesine kapılan bir Orta Asya tablosu görülebilmektedir. Bu endişe ve kaygının, kontrolcü bir yapıya sahip olarak giderilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir (Arı, 2010: 22).

IV. Sonuç

Çalışmada ele alınan süreç kapsamında, Orta Asya için bir tarafta herhangi bir demokratik talep ve uygulamalar beklemeyen Çin, Rusya ve İran, diğer tarafta ise ABD ve Batı endeksli, siyasal yapılanma bekleyişi içinde olan bir Türkiye'nin söz konusu olduğu ifade edilmelidir. Oysa Sovyetlerde önemli bürokratik konumlarda olan elit bir takımın bağımsızlık kazanan ülkelerin başına geçmesi ve bu geçiş sürecinde yapının değişiminden bağımsız olarak Totaliter zihniyet ve alışkanlıklarını da taşıyan liderler söz konusu olmuştur. İlk başlarda bağımsızlık ve özgürlüğü kazanmanın yolu olarak demokrasi ve insan hakları görülse de sonradan bu ilkeler bağımsızlığı korumanın engeli olarak belenmiştir.

Bütün bu şartlar gereği Türkiye, Orta Asya üzerinden rekabet etmeyi bir kenara bırakarak daha çok ekonomik ve eğitim alanlarında iş birliğine devam etmiştir (Hasgüler, Uludağ, 2009: 55). Öncesinde (1991-1995 yılları arasında) bölgesel gerçekleri algılama sorunu yaşayarak adımlar atmış olan Türkiye'nin, 1995 yılından başlayarak Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde iş birliği çerçevesinde yeni bir yol haritası belirlemeye çalıştığı ve bu çizgi üzerinden

ilerleyerek gerilen ortamı yumuşatmayı hedeflediği görülmektedir. Siyasi beklentilerini artık açık bir şekilde ifade etmeyen Türkiye, ikili ilişkilerde kardeşlik, ortak dil, ortak inanç ve ortak değerler üzerinden politika yürüten, bölgesel istikrar ve huzur için çaba sarf eden bir kimlik inşa etmeye başlamıştır.

Sonuç olarak Türkiye'nin, 1991-2001 yılları arasında Orta Asya'da yürütmüş olduğu politika aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- SSCB yıkıldıktan sonra Türkiye'nin Orta Asya'ya siyasi açıdan girişine, "Ağabey", "Model Ülke", "Geleneksel Türk Devleti Modeli", "Turancı" gibi söylemlerle eşlik edilmiş, bir "egemen" çağrışımı anımsatarak Türki Cumhuriyetlerde çekingenliğe, bölgesel güçlerde ise endişeye yol açmıştır. Diğer taraftan, kardeş ülkelerin, Türkiye tarafından bu söylemler çerçevesinde oluşturulmuş olan hızlı siyasi yakınlaşmaya on yıllarca devam eden Sovyet yönetim zihniyeti ve gelenekleri ciddi engel teşkil etmiştir. Aceleci ve plansız bir yaklaşım yalnızca Rusya'nın işine yaramış ve yakın çevre politikası kapsamında Rusya, bölge ülkeleri üzerinde etkisini yeniden güçlendirerek, siyasi açıdan Türkiye'nin geri adım atmasını sağlamıştır.

- Türkiye'nin, Rusya, Çin ve İran'ın, Orta Asya'da vermiş oldukları nüfuz mücadelesini değerlendirirken, bölgenin sahip olduğu enerji kaynaklarını göz önünde bulundurması gerekmektedir. Zira bölgenin enerji kaynaklarının Türkiye üzerinde AB ülkelerine ulaştırılması politikası ABD ve AB tarafından desteklenmiş olsa da Orta Asya-Kafkasların sahip olduğu doğalgaz, petrol rezervlerinin Avrupa ülkelerine satışı ve kontrolünü her zaman elinde bulundurmaya amaçlayan ve bu stratejiden vazgeçmeyen bir Rusya söz konusuydu. Bölgede, geniş bir alanda enerji tekeli oluşturan Rusya, yer yer enerji güvenliğini Avrupa'yı "dize getirmede" bir araç olarak kullanan bir devlet olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye, Orta Asya ülkeleri ile gerek ekonomik gerekse de enerji sektöründe geliştirdiği ilişkilerde Rusya faktörünü göz önünde bulundurarak adımlarını atmak zorunda kalmıştır.

- Türkiye'nin, 90'lı yılların başından beri, Orta Asya ülkeleri ile ilişkilerinde her daim tarihsel kültürel ve etnik değerlere vurgu yaparak, akrabalık, kardeşlik bağları üzerinden yakınlık tesis etme gayreti içinde olduğu görülmektedir. Oysa 70 yıldan fazla bir süre zarfında Sovyet değerlerinin Türki Cumhuriyetlerin kültürleri ile etkileşimi, etnik Rus nüfusunun toplumsal yaşamın her alanında etkili olması, Türk kimliği üzerinden yürütülen yakınlık politikasını da bir anlamda iflasa uğratmıştır. Etnik Rus faktörünün bu ülkelerdeki varlığı, haliyle Rusçanın da toplum tarafından yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, bazı hususlar dikkate alınmadan, incelenmeden, hesaba katılmadan, dil, din ve kimlik üzerinden yürütülmeye çalışılan politika, başarısız olmuştur.

- Bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türki Cumhuriyetlerin kalkınmaları ve siyasi açıdan tekrar Rusya'nın boyunduruğuna girmemeleri için demokratik reformların gerçekleştirilmesine ve hukuki ıslahlata büyük ihtiyaç duyulmuş, ABD ve AB tarafından Türkiye model olarak bu devletlere takdim edilmiş olsa da, Totaliter rejim kalıntılarının var olduğu, Sovyetlerce desteklenen liderlerin hala koltuklarında oturmaya devam etmesi bu ülkelerde demokratik ilkelerin uygulanmasının ne kadar zor ve imkansız olduğu gerçeğini çok geçmeden ortaya çıkarmıştır. Güçlü bir siyasi otorite ile yönetilmeye alışkın toplum ve daima dikte eden bir yönetim geleneği, Orta Asya ülkelerini, insan hakları konusunda duyarlılığa çağıran Türkiye'den uzaklaştırırken, demokrasi gibi bir

derdi olmayan Rusya ile hızlı yakınlaşmalarına sebep olmuştur. Bu da Türkiye'nin bu ülkeler için model ülke olma politikasını sekteye uğratmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.
No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir: YY; Tasarım: YY ve MD; Veri Toplama: YY; Kaynak Tarama: YY; Analiz ve Yorum: YY ve MD; Makalenin Yazımı: YY ve MD.

Idea: YY; Design: YY&MD; Data Collecting: YY; Literature Review: YY; Analysis and Discussion: YY&MD; Writing: YY&MD.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Medeniyet Araştırmaları Dergisi sorumlu değildir.

(!) The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, the Journal of Civilization Studies is not responsible.

Kaynakça

- Ali, A. (2010). *Türkiye'nin Orta Asya Politikası*(der.) Cüneyt Yenigün ve Ertan Efegil, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* (s.641-655). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ancak, O. (2020). Yeni Avrasyacılık Bağlamında Güney Kafkasya'da Türkiye ve Rusya. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75(3), 1113-1144.
- Arı, T. (2010). Orta Asya'da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İşbirliği Girişimleri. *Orta Asya ve Kafkasya "Rekabetten İşbirliğine"*, Derleyen: Tayyar Arı, Bursa: MKM Yayıncılık.
- Bal, I. (2000). *Turkey's Relations with the West and the Turkic Republics: The Rise and Fall of the Turkish Model*. Routledge.
- Bal, İ. (2002). "The Turkish Model and the Turkic Republics". *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs*, 3(3). (1-17).
- Bal, S. G., Yayar, R., & Karkacier, O. (2009). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerine Genel Bir Bakış. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-23.
- Balcı, A., & Yeşiltaş, M. (2005). Bir Dış Politika Aracı Olarak Dış Yardımların Kullanılması: Japonya Örneği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(8), 167-198.
- Brzezinski, Z. (1994). Kontrollden Çıkmış Dünya (çev. Haluk Menemencioğlu). *İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*.

- Blandy, C. W. (1998). *The Caucasus Region and Caspian Basin: "change, Complication and Challenge"*. Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy, Sandhurst.
- Çakmak, Ö. A. (2017). Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(33), 116-134.
- Denizhan, E. (2010). Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(1), 17-23.
- Dugin, A.(1997). *Osnovigeopolitiki (Jeopolitiğin temelleri)*", Moskova: Arktogeya yayınları.
- Efegil, E., & Stone, L. A. (2003). Iran and Turkey in Central Asia: opportunities for rapprochement in the post-coldwar era. *Journal of Third World Studies*, 20(1), 55-77.
- Erol, M. S. (2012). Türkiye nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 1-20.
- Erol, M. S., & Amirbek, A. (2014). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Dış Politikasında Yakın Çevre ve Orta Asya. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 14(1), 155-177.
- Gökçe, M. (2008). Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet. *Journal of International Social Research*, 1(3). 178-208.
- Hasgüler, M., & Uludağ, M. B. (2009). " Üçüncü Dünya" Yolunda Rusya ve Orta Asya. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (41), 39-60.
- Kadıoğlu, F. K., & Özer, Ö. K. (Eds.). (2015). *Yükseköğretim Uluslararasılaşması Çerçevesinde Türk Üniversitelerinin Uluslararası Öğrenciler İçin Çekim Merkezi Haline Getirilmesi: Araştırma Projesi*. Kalkınma Bakanlığı.
- Kamalov, İ. (2011). Rusya'nın Orta Asya Politikaları. *Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın, (2)*.
- Kunic, N. (2020). Rusya'nın Orta Asya Politikası: Kazakistan Örneği. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11(21), 56-71.
- Macit, N. (2012). Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Demokrasi Kuşağı Oluşturma Planının/Arap Baharının Neresinde?. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 21-68.
- Mustafa, A. (2001). "*Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*", Baskın Oran (der.), *Türk Dış Politikası Cilt II*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mustafa, A. (2004). "*Kafkasya ve Orta Asya ile İlişkiler*", içinde: *Türk Dış Politikası*, (Editör Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nartov N. (2009). *Geopolitika*. Moskova: Yuniti Yayınları.
- Osman, M. Ö. (2001). *Rusya Federasyonu Askeri Doktrini*. Ankara: ASAM Yayınları.
- Özkan, G. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkîye-Nato-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikası'na Yansımaları. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 109-132.
- Sönmez, A. S. (2010). Yakın Çevre Doktrini Bağlamında Yeltsin Dönemi Rusya Federasyonu'nun Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleriyle

- İlişkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27). (1-9).
- Tatyana, Ş. (2002). “Vneşnaya Politika İ BezopasnostSovremennoiRossii 1991-2002”’: Hrestomatiya (1991-2002 Yılları Arasında Rusya'nın Dış Politikası ve Güvenliği: Sistematik Derleme), Moskova: MGİMO Yayınları.
- Tellal, E. (2005). “*Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği*” Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sayı 5, Cilt 2, Bahar. 49-70.
- Troitski, E. (2001). “*Politika Tursii v SentralnoiAsii 1992-2000 gg*”. (Türkiye'nin 1992-2000 Yılları Arasında Orta Asya Bölgesine Yönelik İzlediği Politika”).
- William, H. (2003). Türk Dış Politikası. Çeviri. Peter Demir. İstanbul: Mozaik.
- Yalçınkaya, F. (2010). “*Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler Üstü Kuruluşlar*” (1992-2010). Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmalar Dergisi. Cilt 1, sayı 1. (1-19).
- Yalçınkaya, A. (2017). Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(Özel Sayı Nisan 2017), 1-16.
- Yapıcı, U. (2004). “Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya Ve Kafkasya” İstanbul: Otopsi Yayınları, 100-107.
- Uulu, İ. O., & Can, N. (2009). Büyük Güçlerin Kışkacında Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri Siyasi ve İktisadi İlişkileri.

İnternet Kaynakları

<https://www.tuicakademi.org/turkiyenin-orta-asya-politikasi>.